

Zərbaycan ədəbi-hədii fikir tarixində, nəşr və publisistikanın inkişafında, eyni zamanda xalqı, milləti kamit görmək missiyası uğrunda böyük işlərə imza atmış Mir Cəlal Paşayevin anim günüdür.

Gənclik illerindən xalqının mədəniyyətini, ədəbiyyatını, dilini dərinləndirmənəməsəyən, əsərlərinə şəfahi xalq ədəbiyyatının, klassik və müasir bədii nəsrin ən yaxşı ənənələrini yaşadan yazıçı mahir hekayə, roman müəllifi kimi böyük nüfuzu malik olduğuna görə bu gün də oxucular tərəfindən seviliir.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassikleri sırasında nasırılar xüsusi yer tutur. Görkəmlı yazıçı C.Məmmədquluzadə ilə

hekayə ustası kimi formalaşmış, cəmiyyətin mütəxəlif təbəqələrinə xas olan xarakterlərin təcəssümü hekayelərində məharətlə əks olunmuşdur.

Yazıcının hekayelərində olduqca səmimi yumor hissi, gülüş mədəniyyətinin mənalı bədii əksi önləpla çəkilir. Mir Cəlal hekayə yaradılığında daim bu gülüñün estetik imkanlarından bacarıqla yararlanmışdır. Sovet dövrünün ədəbiyyat üzərində Marksist ideologiyasının təzyiqlərini nəzərə alaraq ədib əsasən yumordan, ironik gülüñden istifadə etmişdir. Yeni həlim və islahedici gülüş, yumor, daha çox gizli metləblərə yönəlmış istehzali, simvolik gülüş, kinayə yazıcının hekayələri üçün xarakterikdir. Dünyanın məşhur gülüñ ustası Çarlı Çaplin yazarı: "Yumor həyat qabiliyyətimizi artırır və

yələr isə tərəfimizdən Milli Arxiv İdarəesinde üzə çıxarılmışdır. 1930-cu illərə aid olan bu əsərlər ilk dəfə kitab şəklində 2021-ci ildə işçü üzü görmüşdür. "Qayğılar" romanı Azərbaycan kəndində kollektivləşmə prosesindəki təzadlardan bəhs edir. Kitaba daxil edilmiş hekayelərdə Mir Cəlalın bədii üslubunun səciyyəvi cəhətlərindən irəli gələn maraqlı əhvalatlar, gülüş doğuran hadisələr, tipik obrazlar və həyat lövhələri nəzərə çarpır.

"Terpenir"de hekayə bir nəferin dilindən danışılır: "Şəhər tezdən hemişəki kimi həyətdən müxtəlif səsler eşidilirdi. Kimisi gilas, kimisi gəyərti, kimisi ərik satıldı. Bu səsler içərisində bir kişi "terpenir" var, "yaxşı terpenir var" deməsi məni təəccübəldəndirdi. Düşündüm ki, yəqin təze balıq getiriblər. Pəncərədən boylandı ki,

- De görüm tərpenən nedir? Niyə tərpenir? Necə tərpenir? Balıq neçiyədir?

Kişi dedi:

- Balıq yoxdu, yoldaş!
- Təze pənir gətirmişəm!
- Nə?
- Pənir? Yəni təze pendir.

Kiçik hekayələrdə böyük fikirlər

başlayan bu pleyadaya Ə.Haqverdiyev, Y.V.Çəmənzəminli, S.Rəhimov, M.Ibrahimov, Ə.Vəliyev, Əbülhəsən, I.Əfəndiyev, M.Hüseyn, İ.Sıxlı, İ.Hüseyinov, Anar, Elçin, İ.Melikzadə, S.Əhməddli, F.Kərimzadə, S.Azəri, S.Səxavət kimi ədəbiyyatımızın tanınmış nümayəndələri daxildir. Bu sırada Mir Cəlal Paşayevin əvəzolunmaz yeri var. XX əsrin nasırı epik növün hekayə, povest və roman janrlarında böyük uğurlar elə etmişlər. Bütün yazıçılarımız hekayənəvislik sahəsində öz qələmlərini sənəməş, bir çoxları bədii yaradılığında məhz bu janrla başlamışdır. Azərbaycan hekayəsi öten əsrə zəngin inkişaf yolu keçmiş epos mədəniyyətimiz, nağıl və dastanlarımızın, əfsanə və rəvayətlərimizin bədii ənənələrinin mənimseyərek öz poetikasını, təsvir imkanlarını və üslubunu zənginləşdirmiştir. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassik hekayə janrlının peşəkar yaradıcılarından - C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Y.V.Çəmənzəminli və Mir Cəlal xüsusilə fərqlənir. Digər ədiblərimiz - S.Rəhimovun, M.Ibrahimovun, İ.Əfəndiyevin, Anarın, Elçinin xüsusi bədii dəyərə malik hekayələri vardır.

Mir Cəlal həm hekayənin gözəl nümunələrini yaradıb, həm də nəzəriyyəçi-alım kimi P.Xəlilova birləlikdə "Ədəbiyyatşurasının əsasları" kitabında onun janr xüsusiyyətlərini göstərib: "Müasir, yeni, feal realist bir janr olan hekayə quruluşca o qədər də mürəkkəb bir şəkil deyildir. Xarakterik bir hadisə, yüksəm bir süjet, ümumişdirici bir mətləb, mütəxəlif şirin, sadə söyləmə, nəqletmə üsulu hekayə sənətində esasdır". Məhz bu cəhətlər Mir Cəlalın hekayələrinin poetik və estetik konsepsiyasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsində Mir Cəlalın şəxsi arxiv sistemləşdirilmiş inkişiyətdə saxlanılır. Şəxsi arxivlər tanışlıq zamanı müəllifin ailə üzvləri, dostlarının məktublarını, roman və hekayələrin əlyazmalar variantında, yazıçıının xətti ilə olduğu kimi, orijinal vəziyyətdə oxumaq xüsusi bir hissdir.

2017-ci ilde Milli Arxiv İdarəesində Mir Cəlalın şəxsi arxivində saxlanılan hekayələr tanışlıqdan 2013-cü ildə çap olunan 5 cildliklə müqayisə etdikdən sonra məlum oldu ki, müəllifin neşr olunmayan 11 hekayəsi var. Bunlar "Yanşaq", "Zirəklik", "Ölü soyan", "Qayğı", "Ulduz kəndinin şəfəqləri", "Terpenir", "Söylənməyən nitq", "Soragın gələsin", "Oturaqlar", "Xallı muncuq", "Sünbüll" hekayələridir.

Müdrik təfəkkür sahibi olan yazıçı klassik ənənələrdən bəhrələnərək əvəzsiz

- Tərpenir deyirsən, biz də elə bilirik nəsə tərpenir.

Kişi matahını satıb həyətdən getdi, amma onun səsi hələ də mənim qulağımdı".

3 səhifədən ibarət hekayədə satira ilə Naxçıvan dialekтиne mənsub olan ləhcədən səhbət açılır. Bu, təkcə bir ləhcənin ifrat işlənməsinin təqidi deyil, həm də dilə münasibətin təqidi dir.

Dünya ədəbiyyatında novellanın ən yaxşı nümunələrini məşhur "Dekameron" əsərində XIV əsrin italyan yazıçı C.Bokacço, fransız yazıçı Mopassan, rus ədibi A.P.Çexov, Azərbaycan yazıçıları Ə.Haqverdiyev və Mir Cəlal yaradıb.

"Zirəklik" ədibin miniatür hekayələrindən. Onu novella da adlandırmış olar. İnce yumorla yazılmış novella yazıçıya doğma mövzudadır. Novellada ədəbiyyat müəlliminin - Mehrali müəllimin "zirəkliyindən" bəhs olunur. Hekayə ədəbiyyat müəllimi işləyən yazıçıının ciddi müləhizələri ile başlayır: "Zirəklik özü böyük bir qabiliyətdir. Hər kəsədən olmaz. O adamın ki, zatında qoyulmayıb, ha calışa, zirək ola bilmez. Lap bizim ədəbiyyat müəllimi ola. Bunu nizəkliyin vəsf üçün birəcə səhəbət kifayətdir. Ədəbiyyat müəllimi də adamin Allahı var, çox çətin işdir; qədimdən çətin işdir. Gərək yüzlərə kitab oxuyasan, illah da indi; müəllim bir yazıçıının tərcüməyi-halını keçəndək, bir də görürən avtorun iki romanı çıxdı... Hardan alınsın boş vaxtı ki, oturub cild-cild romanları oxusun". Burada hələ gülüş, yumor yoxdur, alim Mir Cəlalın ədəbiyyat müəllimi haqqında xərif eyhamlı müləhizələri var.

Mehrəli müəllim bəle bir fənd işlədir: yazıçı Bəxtiyarovun "Ağrılar" romanının tələbələre oxudub sual-cavab yolu ilə onlardan romanın mövzusunu, surət və tipləri, xarakteri, qəhrəmanın şəxsiyyəti, əserin əsas ideyası, dili barəsində məlumat əldə edir. Birdən bir tələbə Mehrəli müəllime gözlənilməz sual verir: "Müəllim orada Nadir obrazi var ha, Nadir fəhlə sinfinin eleyhinədir, yoxsa lehine?" Mehrəli müəllim bu engəl sualdan çəşir: "Mən səndən soruşuram: Nadir necə adımdır?

- Müəllim, bilsəm sizdən soruşaram ki...

Müəllim üzünü tələbələrə tutdu:

- Yaxşı kim deyər, Nadir necə adımdır?

Uşaqlar cavab verdi ki, Nadir geride qalmış adımdır. Müəllim dedi:

- Deməli, Nadir fəhlə sinfinin ziddinədir".

Bu cavabla romanın məzmunundan bixəbər olan Mehrəli müəllim özünü möhkəm dolaşdırır.

"Ön cərgədən bir tələbə etiraz elədi:

- Yox müəllim, Nadir fəhlə tərəfdarıdır, ancaq savadı yoxdur. Müəllim tələbələrə tünd baxdı.

- Bəs mən deyirəm, kilsəyə söymürəm ki..."

Müəllimin "zirəkliyi" bununla bitmir. O, "Ağrılar" romanı haqqında sizə məlum təhlillərini bir tələbəye "Ağrılar" romanı haqqında müləhizələrim" adlı meqale tərzində yazdırıb çap üçün redaksiyaya göndərir. Yazıçı bu novellada tə-

sil sistemini lağın qoyur və ziyalılıqdan uzaq, məsliyyətsiz müəllimi təqid edir. Verilən parçalardan da göründüyü kimi, hekayenin dili sadə, ləkoniq və koloritlidir. Mir Cəlalın hekayələrində çox nadir hallarda mürəkkəb cümlələr işlənir, o, sada və obraxlı üslubun əvəzsiz ustasıdır.

Yazıcının yaradılığının müvəffəqiyyətli cəhətlərindən biri də onun dilinin bədii xüsusiyyətini təqidi dir. Müeyyən bir fikrin sada və xırda cümlələrlə ifadəli verilməsi, dialoqların təbii ölçüdə, qayda ilə qurulması, nehayət, danışığın tiplərə müvafiq və onlar üçün xarakterik olması Mir Cəlalın dilinin bədii xüsusiyyətini təsikidir.

30-cu illərin sonunda gənc yazıçıının ilk əsərləri haqqında təqidi Oruceli Həsənovun uzaqqörənliliklə yazılışı sözərənərən özünü doğrultdu: "Mir Cəlal gənc nasırımızı arasından yoldaşlarını bəzənməyən müstəqil bir yazıçıdır. Oxucular Mir Cəlal əsl sənət nümunələrindən daha da irəliləmiş, sosialist realizm yollarında daha böyük müvəffəqiyyətlər əldə etmiş bir yazıçı kimi görmək isteyir". Əmək, istehsalat mövzusunda yazılmış "Sünbüll" hekayəsi Mir Cəlal üslubunun, yaradılığının maraqlı nümunələrindən sayıla bilər. Burada əbədi yaddaşda qalan ecazkar uşaqlıq dövründən sehri romantikası ilə beraber, Mir Cəlal üslubunun sadəliyi və təbiiyi də var: "İnsanın ən yaxın dostu, sirdəsi, uşaqlıq yoldaşıdır. Bu dostluğun heç bir başqa niyyəti, məqsədi olmur. Sünbüll ilə bir məktəbdə, bir partada oturmuşaq. Bir müəllimləndən dərs almışq. Gündəlik normamızı bir yemisiq, bir sevinmişq. Sünbüll 10-12 yaşında ayrıldı..."

Mir Cəlal müəllimin müasiri, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki Abdulla Şaiq yaradıb.

Mir Cəlalın sadəlik işlərindən birinde:

"Mir Cəlal haqqında xatirələrin birində" deyilir: "Mir Cəlal müəllimi yaxından tanıyanların hamısı yaxşı bilir ki, o, işiçőç sevirdi. Həm öz evlərində, həm də qonaq getdiyi yerlərdə içəri gəren kimi bütün otaqlarda işquları yandırdı. Çünkü işq, nur onun qəlbində, varlığında yaşayırdı, əsas, dəyişməz hobbisi idi. Onun üçün ilahi gözəlli mənbəyi, varlığın əsası idi. O, yaxşı bilirdi ki, işq, nur insana daxili hərəkat, inam mənbəyi, gözəllik bəxş edir. İşqsız, nursuz gözəllik həyatda təzahür etməzdi, gizli qaları və insanlıq bu ülvi nemətdən, əvəzsiz zövq mənbəyindən həmişəlik məhrum olardı, bir bioloji varlıq kimi başqa canlılardan seçilməzdi, kor qaları".

Mir Cəlalın sadəlik və müdrilik üstə köklənmiş, bədii elmi, pedagoji fealiyyəti öz enerjisiyi mehəz bu işqdan alır, zülmətləri dağıdırış iştgāha doğru can atır, ələmi nura qərq etmək istəyir. Onun çap olunmamış hekayələri də sadəlik işləyində yazılbı.

Mir Cəlal şəxsiyyətinin böyüklüyü onun büttö yaxşı olmasında iddi. O, sovet rejiminin bir sıra qadagalarına məhəl qoymayaraq, əsərlərinde xalq həyatının mənəvi problemlərini əks etdirdi. Yazıçıın əsərlərinin dili və üslubu sadə, səmimi, yüksəm və dolğun idi. Oxucuya tez və asanlıqla çatır, onun qəlbindən xəber verirdi.

Ədib Azərbaycan gülüñ medəniyyətinin ek-sər formalarından sənətkarlıqla istifadə edirdi. Yumor, satira, kinayə onun hekayələrinə məzəli bir aura gətirir, cəmiyyətdəki mənfi halları, mənfi tipləri gülüş hədəfinə çevirməsi oxucuların üyəyindən xəber verirdi. Yazıçı hekayəni ele yazırı ki, sanki oxucu ilə üzbeüz oturub maraqlı bir əhvalat danişir, duzlu-məzəli səhəbət edir. O, oxucuna özünün maraqlı həmsəbətinə çevirməyi bacarırdı.

Mir Cəlal güldür-güldür düşündürən hekayələri, məzmun və formaca zəngin romanları, mənali və şərfli elmi-pedaqoji fealiyyəti və ən əsası, xeyrxişə insan və bütün xarakter ilə mədəniyyətəmiz, elm və medəniyyətimiz tarixində əbədi yaşıyan Şəxsiyyətdir!

Aytən ƏLİYEVA,

AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının
"Bibliografik və elektron informasiya xidməti"
şöbəsinin müdürü, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.